

TASAVVUFTA HAKİKAT-I MUHAMMEDİYYE MESELESİ VE MESNEVÎ'DEN ÖRNEKLER

Ferzende İDİZ (*)

Öz

Tasavvuf felsefesinin tartışmalı konularından birisi de Hakikat-ı Muhammediyye meselesidir. Genellikle Abdullah et-Tusterî ile başladığı söylenen bu tasavvur, Hakim Tirmizî ile devam etmiş, İbn Arabî ile zirveye ulaşmıştır. Kısaca Allah'ın her şeyi Hz. Muhammed'in nûrundan yarattığı fikrine dayanan bu anlayış, sonra gelen birçok önemli sûfî tarafından da benimsenmiştir.

Söz konusu görüşü benimseyenler arasında yaşadığı döneme ve sonrasına damga vurmuş olan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî de yer almaktadır. Bu çalışmada mutasavvıfların konuya bakışları ve Mevlânâ'nın ünlü eseri olan Mesnevî'de Hakikat-ı Muhammediyye meselesine dâir örnekler ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mesnevî, rûh, nûr, sûfî, şeyh

The Truth of Muhammediyye Matter in Sufism and Examples From Mesnevî

Abstract

One of the controversial topics of Sufi philosophy is the “the truth of Muhammediyye /Hakikat-i Muhammediyye” matter. This envisagement, generally being said to have started with Abdullah et-Tusterî, continued with Hakim Tirmizi and reached the peak with İbn Arabi. Briefly, this understanding based on the the idea that Allah created everything for Muhammed's radiance, has been adopted by many important subsequent sufis as well.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, who made his mark to the period when he lived , is also one of the personalities adopting the aforementioned view. In this study, the opinions about “the truth of Muhammediyye” viewpoints of sufists and in Mesnevi -by Mevlânâ-will be handled.

Keywords: Mesnevî, spirit, radiance, sufi, sheikh.

*) Yrd. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniv. İlahiyat Fak. Tasavvuf Anabilim Dalı
(e-posta: f.idiz65@gmail.com).

Giriş

Kaynaklarda, işârî tefsîr hareketinin ilk mümessillerinden Sehl b. Abdullah et-Tusterî (öl.283/896) tarafından geliştirildiği ifâde edilen Hakîkat-ı Muhammediyye fikri (Demirci, 1997: 179), İbn Arabî (öl.638/1240) tarafından vahdet-i vücûd bağlamında geliştirilerek daha sistemli bir hâl almıştır. Allah-âlem ilişkisini açıklamak üzere ilk olarak İbn Arabî tarafından varlık mertebeleri nazariyesi geliştirilmiştir. (Erdem, 1990: 48). Varlık mertebeleri nazariyesine göre varlık; zuhûr mertebelerinin ikincisi olan ve ilk taayyun ismi de verilen Hakîkat-ı Muhammediyye ile başlamakta ve en son örtü olan insan ile son bulmaktadır. Buna göre cismanî ve rûhanî, vahdet ve vahidiyet mertebelerinin cümlesini kendisinde toplayan, en hayırlı tecelli, en son örtü insandır. İnsan ilâhî sûret üzere yaratıldığından bütün isimleri bir araya getiren Allah isminin mazharıdır. Hakk'ın bütün isim ve sıfatlarıyla tam olarak tecelli ettiği varlık insan-ı kâmilidir. Bu varlık İbn Arabî'ye göre âlemin rûhudur. (İbn Arabî, 2007: 235; Konuk, 2011: IV, 232; Erdem, 1990: 48-54).

Aynı zamanda Hakîkat-ı Muhammediyye olan insan-ı kâmil kavramını ifâde etmek için İslâm tasavvuf literatüründe farklı dönemlerde pek çok ıstılah kullanılmıştır. Hakk'ın her mertebedeki tecellilerini ve kemâllerini kendisinde taşıdığından bu hâllerin farklı derecelerini ifâde etmek amacıyla farklı adlarla nitelendirilmiştir. Mesela Hz. Peygamber'in manevî hüviyeti olması itibarıyla nûr-i Muhammedî, ve Hakîkat-i Muhammediyye olarak adlandırıldığı gibi İlk zuhûr olduğu için tecellî-i evvel, tüm mahlûkat ve mevcûdatın maddesi olduğu için kâbiliyyet-i evvel, tüm mümkinat kendisinden zuhûr ettiği için menşeu's-sivâ gibi isimlerin yanı sıra; akl-ı küll, akl-ı evvel, zıll-ı evvel, mevcûd-i evvel, mebd-i evvel, mertebe-i ulâ, âlem-i icmal, ism-i a'zam, rûh-i a'zam, rûhu'l-kuds, levh-i kazâ vb. isimlerle de adlandırılmıştır. (Konuk, 2011: I, 12-13; el- Hakîm, 2005: 367-368; Durak, 2010: 109-110).

İbn Arabî'nin, Muhammedî hakîkatten bahs ederken, insan-ı kâmil terimini, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in yanı sıra Âdem (a.s.) ve diğer peygamberler ile Ebû Yezîd el-Bistamî gibi şahsiyetleri anlatmak için de kullandığı görülür. Bu da ister istemez insan-ı kâmilin kim olduğu sorusunu akıllara getirmektedir. Karmaşık bir terîm olmakla beraber, insan-ı kâmilden maksat aslında Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir. Başka bir ifâdeyle Muhammedî hakîkattir. Ancak kemâle ermek isteyen kişi, Muhammedî özelliklere bezenmek sûretiyle bir kutb mesabesinde olan bu hakîkat etrafında döner. Bu dönüş sonucunda Muhammedî hakîkat ile bir olan mertebeye ulaşır. Bu makâma ulaşan kimseye o makâma ulaşan kimsenin adı, yani insan-ı kâmil adı verilir. Bu duruma göre, insan-ı kâmil ifâdesi gerçek anlamda Hz. Muhammed (s.a.v.) için kullanılmakla beraber o mertebeye ermiş ve fenâ hâline ulaşmış kimselere de bu ad verilir. Çünkü onlar da Muhammed (s.a.v.)'in aynısı hâline gelmişlerdir. (el-Hakîm, 2005: 370). Aynı zamanda her bir kâmil insan, kendi kemâl ve yetkinliğini Muhammedî mişkattan almaktadır. (Küçük, 2014: 155).

İbn Arabî'nin düşünce sisteminde varlık bulan tüm mevcûdat, Allah'ın bitmez tükenmez birer kelimesidir. İnsan ise âlemdeki en yetkin ve kuşatıcı kelime (kelime-i câmia') dir. (İbn Arabî, (t.s.): I, 136; Küçük, 2014: 152). İbn Arabî; Hz. Muhammed (s.a.v.)'den

aldığını ifade ettiği *Fusûsu'l-hikem* adlı eserini bu minvalde kaleme almıştır. İbn Arabî bu eserde, her birisini Allah'ın yetkin bir kelimesi olarak takdim ettiği peygamberlerden her birinden zuhûr eden ilâhî sıfat ve isimlerin hikmetlerini açıklar. Söz konusu eserde Hz. Muhammed (s.a.v.)'e has kılınan ilâhî hikmet, ferdiyye veya bazı nüshalardaki şekliyle külliyyedir. Bu da diğer peygamberlerde ele alınan ilâhî ismin, Hz. Muhammed (s.a.v.)'de toplu olarak zuhûr etmiş olduğunu gösterir. (İbn Arabî, 2007: 23; Küçük, 2014: 153-154).

İbn Arabî'ye göre zâtı rabbine en çok delil olan Hz. Muhammed (s.a.v.), mülkün tacı ve insan-ı kâmil unvanının asıl sahibidir. Zira Hz. Muhammed (s.a.v.), insan türünün en kâmilidir. Bu yüzden iş (var oluş emri) onunla başlamış, onunla sona ermiştir. O, rabbine olan delilin ilkidir. (İbn Arabî, 2007: 255; İbn Arabî, ts: II, 104; Küçük, 155). Bu mertebe, zât-ı lâtaayyunun, taayyun sûretiyle zuhûr ettiği mertebedir. Buna taayyun-i evvel ve ilm-i mutlak da denir. Bu mertebede vücûd, kendisindeki sıfat ve isimleri mücmelen bilir. Bu anlamıyla Muhammedî hakikat, tüm mümkün varlıkların zuhûr edip varlığa geldiği ve Nûr-i Muhammedî diye tabir edilen mertebedir. (Konuk, 2011: I, 11; Küçük, 2014: 157). Yani tüm varlığın aslıdır. İbn Arabî'ye göre tüm varlığın aslı olması itibariyle de Hakikat-ı Muhammediyye, Nahl Sûresi 40. âyette geçen “kün (ol)” hitabını alan mazhardır. Âyetteki “feyekün (olur)” kısmı ise Hz. Muhammed (s.a.v.)'in tarihsel şahsiyetine işâret etmektedir. Buna göre “kün” hitabını alan ilk küllî hakikat oluşuyla varlığın evvelidir ve tüm varlık, Muhammedî varlığı itibariyle Hz. Muhammed (s.a.v.)'in varlığının aslı ve bereketinden vücûd bulmuştur. “Yekün (olur)” emri mucibince de son peygamber olarak gelmiştir. (İbn Arabî, ts.b: 33; Küçük, 2014: 159-160).

Velâyet ve nübuvenet fikri de bu meseleyle alakalıdır. Buna göre hüküm koyucu olarak nübuvenet ve risâlet Hz. Muhammed (s.a.v.) ile son bulmuştur. Ancak onun âlemlere rahmet oluşundan tevarrûs eden velâyet ise devam etmektedir. O bu bakımdan, İbn Arabî'ye göre velâyet kandili (mişkât) dir. Buna istidatı olanlar, bu mişkattan feyiz almak sûretiyle kemâle ererek insan-ı kâmil olur. Yani her bir insan-ı kâmil velâyetini, mişkâtü'l-velâye kabul edilen son peygamber (hatmü'l-enbiyâ) Hz. Muhammed (s.a.v.)'den alır. Bu velâyeti alana da hatemü'l evliyâ denir. Hatmü'l-velâye de farklı velîlerde zuhûr edebilen ortak bir manadır. (Konuk, 2011, I, 218-223; Doğrul, 1948; 85-86; Küçük, 162; Uysal, 2001: 274-283).

Hakikat-ı Muhammediyye, Allah'ın her şeyden önce ve her şeyi kendisinden yarattığı bir nûr olması hasebiyle, âlemin yaratılışının kaynağı ve aslıdır. Bu Hakikat-ı Muhammediyye'nin âlem ile ilişkisi açısından ontolojik konumunu ifade etmektedir. Daha sonra zuhûra gelen âlemdeki tüm hakikatler, hakikatlerin kaynağı olan Hâkikat-ı Muhammediyye'nin tafsilatıdır. (İbn Arabî, ts.a: I, 118). Hakikat-ı Muhammediyye, Allah'ın bütün sıfat, isim ve fillerinin ilk mazharı olduğundan kevnî ve ilâhî hakikatler önce o küllî hakikata, oradan da ilgili diğer varlıklara yansımaktadır. (Konuk, 2011: I, 95-96). Hz. Adem, ilk insan oluşuyla insanî hakikatin beşer sûretinde ortaya çıkan ilk zuhûrudur. İlk zuhûr, beşer sûretinde Hz. Âdem ile olmasına rağmen, ondaki vasıflar in-

sanî hakîkati teşkil eden Muhammedî hakîkatin vasıflarıdır. Bu yetkinlik, en nihayet Hz. Muhammed (s.a.v.)'in tarihsel şahsiyetiyle tamamlanmıştır. Yani Muhammedî hakîkatin insan bedenindeki hikmeti, ilk insan-ı kâmil olan Hz. Âdem ile ortaya çıkmış ve Hz. Muhammedin tarihsel şahsiyetinde en kemâl hâlini almış, onun vefâtıyla da son bulmuştur. Bu sebeple İbn Arabî'ye göre Hz. Muhammed (s.a.v.)'in vefâtıyla âlem, rûh, cisim, sûret ve mana olarak uykudadır. Ancak ölmüş değildir. Diriliş günü âlemin rûhu olarak kabul edilen Hakikat-ı Muhammediyye ile birlikte âlem yeniden dirilecektir. (İbn Arabî, ts.a: III, 187; Küçük, 2014: 180-181).

Filozoflar, insan için âlem-i sağır (mikro kozmos) ve görülen evren için ise âlem-i kebîr (makro kozmos) tabirlerini kullanırlar. Buna atıfta bulunan İbn Arabî ve Mevlânâ bu görüşü eleştirirler. Mevlânâ, felsefî gelenekteki anlayışın tersine insanın küçük âlem değil, büyük âlem olduğunu vurgular. Zira insan olmadan âlem hiç bir mana ifâde etmez ve müstakil bir âlem olamaz. Ancak âlem olmasa da insan müstakil bir âlemdir. Ayrıca âlemde var olan her şey, sûret olarak görmesek de mana ve hakikat olarak insanda mevcuttur. Onun sûreti, ilâhî hakikatlerin yanı sıra âlemin hakikatlerini de kendisinde barındırır. Buna işâretle İbn Arabî, basiret gözüyle âlem-i kebîr denen âleme bakacak olursan, onda var olan zâhir-bâtın her şeyin küçük âlem tabir edilen insanda da mevcût olduğunu görürsün, der. Bundan dolayı İbn Arabî'ye göre her ne kadar küçük de görülse taşıdığı mana bakımından insan âlem-i kebîrdir. Mevlânâ'nın: *Öyleyse sûret olarak küçük âlemsin; o zaman mana olarak büyük âlemsin*, (Mevlânâ, 2004: II, 35). dizeleriyle ifâde ettiği de bu manadır. Dolayısıyla gerek Mevlânâ, gerek İbn Arabî olsun, insan-âlem ilişkisini aynı bağlamda ele alırlar ve felsefî gelenekteki mikro-makro kozmos kabbulünü de aynı noktadan hareketle eleştirirler. Sûfîlerin ıstılahında insanla birlikte âlemin büyük insan olduğu belirtilir. (İbn Arabî, 2003; 7-11; Konuk, 2004: 30-32; a.mlf., 2011: IV, 233; Küçük, 183-184).

Bu nazariye ile sûfîler; Allah'ın yarattığı ilk şey Peygamber efendimizin nûrudur, diğer bütün varlıklar onun nûrundan yaratılmıştır, derler. (el-Cilânî, t.y.: II, 9). Bu anlamda İmâm Rabbânî *Mektûbat*'ında şöyle der: *"Hakikat-ı Muhammediyye, ilk zuhûrdur ve hakikatlar hakikatıdır. Şu manaya ki: Melâike-i izâmın hakikatleri olsun, enbîya-ı kirâmın hakikatleri olsun; sair hakikatlerin tümü, onun hakikatinin zilâli (gölgesi) dir. Zira o, bütün hakikatlerin aslıdır."* (Rabbânî, 1977: II, 1651). Buna göre Hz. Peygamber (s.a.v.)'in cismânî hayatından ayrı bir varlığı daha mevcuttur. Allah'tan başka hiçbir şey yokken ilk defa Hakikat-i Muhammediye var olmuş, bütün mahlûkât bu hakikatten ve onun için yaratılmıştır. Âlemin var olma sebebi, maddesi ve gayesi bu hakikattir. Gizli bir hazine olan Cenâb-ı Hak, bilinmeyi murat etmiş ve ilk defa taayyün-i hubbî şeklinde, yani Hz. Peygamber (s.a.v.)'in nûru ve sevgisi olarak tecellî etmiş, ardından diğer varlıkların hepsini bu nûrdan yaratmıştır. Onun âlemlere rahmet oluşunun anlamı da budur. Buna göre evrenin varoluş sebebi, Allah'ın Hz. Muhammed (s.a.v.)'e duyduğu sevgidir. Tasavvufta sık sık kullanılan ve kudsî hadîs olarak da rivâyet edilen *"Sen olmasaydın ben kâinatı yaratmazdım"* (Aclûnî, 2001: II, 148) ifâdesiyle de bu husûs anlatılır. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in rûhu ve nûru, bütün insanlardan peygamberlerden, hatta meleklerden önce var

olduğundan o, insanlığın manevî babası kabul edilmektedir. (İbn Arabî, 2007: 241-255; el-Cîlî, 2012: 20-25; Rabbânî, 1977: II, 1652-1653; Demirci, 1997: XV, 180).

İbn Arabî'den sonra konu birçok mutasavvıf tarafından işlenmiş, kitap ve söylemlerinde yer edinmiştir. Konuya kitaplarında değinenlerden birisi de Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (öl.672/1273) olmuştur.

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, ünlü eseri *Mesnevî*'de bu konuya değinmiş ve dizelerinde ifâde etmiştir. Biz de bu çalışmada tasavvuf âleminde önemli yere sahip olan Hakikat-ı Muhammediyye meselesinin doğuşu ve tarihi süreçteki gelişiminden bahs edecek ve Mevlânâ'nın ünlü eseri *Mesnevî*'den konuya dâir bazı örnekler sunmaya çalışacağız. Bu amaçla söz konusu nazariyenin tarihi seyir içerisindeki gelişimi hakkında kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır.

Tarihi Gelişimi

Yukarıda da ifâde edildiği gibi, kaynaklarda Hakikat-ı Muhammediyye meselesinin ilk olarak Abdullah et-Tusterî ile başladığı belirtilmektedir. Ancak III./IX. asırdan önce yaşamış olan Hasan-ı Basrî (ö.110/728) "*Allah göklerin ve yerin nûrudur*" (Nûr, 24/35). âyetinin tefsirinde: "*Burada geçen "nûr" kelimesinden maksat mü'minin kalbi ve tevâhid ziyasıdır*" diyerek özel bir tarzda açıklamıştır. (et-Tusterî, 2007: 79-80; Ateş, 1974: 46; Eş-Şeybî, 1982: 452; Çift, 2004: 139). Hasan-ı Basrî, bizzat âyetleri tefsir etmekten ziyade okurken duyduğu hisleri dile getirmiştir. Bu da sûfi (işârî) tefsirin metodu ve hatta başlangıcı sayılır (Ateş, 1974: 42) ki, bu durumda işârî tefsir Abdullah et-Tusterî ile değil, Hasan-ı Basrî ile başlamıştır, denilebilir.

Yine yukarıda Taberî'den aktardığımız ve Katâde'den gelen iki rivâyetten hareketle, bu meselenin daha tabîûn döneminde dillendirildiği görülmektedir. Burada Katâde'nin, Hasan-ı Basrî'nin talebesi olduğunu hatırlatmakta fayda olacaktır. (Ateş, 1974: 42). et-Tusterî'den önce nûr meselesini yorumlayan bir diğer şahsiyet ise Cafer-ı Sâdık (148/765)'tır. Cafer-ı Sâdık'ın, Kalem Sûresinin 1. âyetinin tefsirinde; "*Nûn (□), tüm nûrların kendisinden yaratıldığı ezeliyet nûnudur. Bu nûr, Muhammed (s.a.v.)'in nurudur.*" (es-Sülemî, 2001: II, 343) demiş olması bu ihtimali güçlendirmekte ve meselenin et-Tusterî'den daha önce dillendirildiği şeklindeki düşüncemizi de kuvvetlendirmektedir.

Eğer bu mesele tabîûn döneminde biliniyor idiyse, tabîûnun bunu sahabeden öğrenmiş olma ihtimali de doğar. Zira Hasan-ı Basrî'nin, İbn Abbâs'tan tefsir dersleri aldığı ve onun yolunu takip ettiği bilinmektedir. (Ateş, 1974: 42). Bu da sûfîlerin tefsirlerinde konuya delil olarak ileri sürdükleri âyetlerden çıkardıkları manalar ile konuya dâir sundukları hadîslerin (her ne kadar sıhhatları tartışmalı da olsa) göz ardı edilemez bir keyfiyet arz ettiğini göstermesi açısından önem kesbetmektedir.

Ayrıca bu durum, Hakikat-ı Muhammediyye meselesine dış kaynak arayanların da yanılmış olma ihtimallerini güçlendirmiş olur. Zira genellikle meseleyi bağladıkları dış akımların çoğu, daha sonraki dönemlerde, özellikle Hasan-ı Basrî'den sonra yapılan tercümelemlerle İslâm âleminde yer bulabildiğini biliyoruz.

Tabiûn döneminde konuşulmuş olma ihtimali bulunmakla beraber, tasavvufî kaynaklar, Hakikat-i Muhammediyye fikrini ilk dile getiren sûfiler olarak şu isimleri zikretmişlerdir: Sehl b. Abdullah et-Tusterî (öl.283/896), Zünnûn-ı Mısırî (öl. 245/859) ve Hallâc-ı Mansûr (öl. 309/922) (Ay, 2010: 81). Ancak ifâde ettiğimiz gibi konunun bu şahsiyetlerden daha önce ele alındığı kuvvetle muhtemeldir. Kaynakların, meseleyi bu mutasavvıflarla başlatmaları, meselenin bunlar tarafından daha yüksek sesle dile getirilmiş olması ve özellikle et-Tusterî tefsîri'nin günümüze ulaşmış en eski işârî tefsirlerden biri olmasıyla alakalı olduğu kanaatindeyiz. Yoksa ilk dillendiren kişi olmama ihtimali daha önce verdiğimiz bilgilerden anlaşılmaktadır. Zira Hasan-ı Basrî tarafından biraz da kapalı bir üslupla dillendirilmiş olan mesele, Cafer-ı Sâdıkla devam etmiştir, denilebilir.

Daha sonra Abdullah et-Tusterî'de açıkça ifâdesini bulmuş olan bu kavram, et-Tusterî'nin öğrencisi olan Hallac-ı Mansûr ile devam etmiştir. 'Hatmü'l -evliyâ', görüşüyle ön plana çıkmış olan Tirmizî konuyu daha da ileri taşımıştır (Çift, 2004: 140-147).

İlk dönemlerde ilk nûr, ilk rûh vb. isimlerle ifâde edilen bu kavram, İbn Arabî ile Hakikat-ı Muhammediyye ismini almış ve Fütûhat'ta geniş bir şekilde işlenmiştir. (Öztürk, 1998: 52; Türer, 2011: 194). Daha sonra Aziz Nesefî (öl.700/1300) *İnsan-ı Kâmil* isimli Farsça bir eser yazmıştır. Ardından Abdülkerîm el-Cîlî bu isimle yazdığı bir eserle detaylı bilgi vermiştir. Böylece İbn Arabî'nin Hakikat-ı Muhammediyye dediği nazariyeye insan-ı kâmil de denilmiştir. (Yılmaz, 2004: 313-314; Öztürk, 1998: 52).

Mevlânâ ve İmâm-ı Rabbânî'nin de konuyu bu çerçevede ve bu deyimlerle ele aldıkları ve işledikleri görülmektedir. Mevlânâ'dan sonra gelen İmâm Suyûtî de bu görüştedir. İmâm Suyûtî, meseleyi temelde iki hadîse dayandırarak şöyle açıklamaktadır: "*Bu hadîslerden birincisi, بُعِثْتُ إِلَى النَّاسِ كَافَّةً "Tüm insanlara gönderildim."* (İbn Hanbel, (1999: VI, 138) *iken; diğeri كُنْتُ نَبِيًّا وَالْأَدَمَ بَيْنَ الرُّوحِ وَالْجَسَدِ "Âdem daha rûh ve cesed arasında da bir hâldeyken ben nebî idim."* hadîsleridir. (İbn Ebî Şeybe, 2006: VIII, 438: Aclûnî, II, 129). *Birinci hadîs gereği, Peygamberimiz (s.a.v.) sadece kendisinden sonra gelen insanlara değil, kendisinden önce Âdem (a.s.)'a kadar olan tüm insanlara gönderilmiştir. Zira ilk yaratılan Hz. Muhamed'in nûrudur. Bunu da ikinci hadîste yer alan Resûlullah (s.a.v.)'in: "Âdem daha rûh ve cesed arasında bir hâldeyken, ben nebî idim."* ifâdelerinden anlıyoruz." (Suyûtî, Manisa İl Halk Kütüphanesi, Ak Ze 14/1: vr, 55a-b). Suyûtî'den sonra da bu mesele İmâm Rabbânî, Bursevî gibi önde gelen hemen hemen tüm mutasavvıflar tarafından benimsenip işlenmiştir.

Hakikat-ı Muhammediyye Meselesi'nin Kaynağı

Tüm İslâmî ilimler gibi tasavvuf da Kur'an ve Sünnet'e dayanmakta ve meşruiyetini buradan almaktadır. Hakikat-ı Muhammediyye meselesi de Kur'an ve Sünnet'e dayanmıştır. Dolayısıyla bu görüşü ön plana çıkararak mutasavvıfların konuyu dayandırdıkları âyet ve hadîsleri incelemekle işe başlamak yerinde olacaktır.

Âyetlerden Deliller

Kur'ân-ı Kerîm'de Hakîkat-ı Muhammediyye meselesine açıkça temas eden her hangi bir âyet mevcût değildir. Mutasavvıflar, genellikle meseleyi bazı âyetlerin işârî yorumuna dayandırmaktadırlar. Konuyu ele alan işârî tefsîrlere incelendiğinde, meselenin bazen aynı bazen de farklı âyetlere dayandırılarak işlendiği görülmektedir. İşârî tefsîrlerin konuyu dayandırdıkları tüm âyet ve yorumları burada ele almamız çalışmanın boyutu gereği elbette mümkün olmayacaktır. Tümü olmasa da genel anlamda konunun dayandırıldığı âyetleri ve bu âyetlerle ilgili bazı işârî yorumları kısaca özetlemek konunun anlaşılması için yararlı olacaktır.

1. *“Hani Rabbin meleklere ‘Ben, yeryüzünde halife yaratacağım’ demişti...”* (Bakara, 2/30). Et-Tusterî, bu âyeti tefsîr ederken: *“Allah Teâlâ, Âdem (a.s.)’ı yaratmadan önce meleklere şöyle dedi: ‘Ben, yeryüzünde halife yaratacağım.’ Âdem (a.s.)’ı, nûr-i Muhammedî’nin izzet çamurundan yarattı ve ona kötülüğü emredici olan nefsinin en büyük düşmanı olduğunu öğretti.”* demektedir. (et-Tusterî, 2007: 27). Burada Abdullah et-Tusterî’nin, Hakîkat-ı Muhammediyye terimini ismen zikretmese de, daha sonraları Hakîkat-ı Muhammediyye olarak anılacak olan meseleyi işlediği görülmektedir.

2. *“Hem Rabbin Ademoğullarının bellerinden zürriyetlerini alıp onları nefislerine karşı şahit tutarak: ‘Rabbiniz değil miyim?’ diye şahit gösterdiği zaman ‘Evet Rabbimizsin, şahidiz !’ dediler. Kıyamet günü ‘Bizim bundan haberimiz yoktu!’ demeyesiniz.”* (A’raf, 7/172).

Et-Tusterî, âyette geçen *‘zürriyetlerini’* kelimesinden hareketle zürriyet; Hz. Muhammed (s.a.v.), Âdem (a.s.) ve Âdem (a.s.)’in zürriyeti olmak üzere üçtür, demekte ve şu yorumda bulunmaktadır: *“Birinci zürriyet (yani ilk yaratılan şey), Hz. Muhammed (s.a.v.)’dir. Zira Allah, Hz. Muhammed (s.a.v.)’i yaratmak isteyince kendi nûrundan onun nûrunu izhar etti. Bu nûr, azamet perdesine (hicâbu’l-azame) ulaşınca Allah’a secde etti. Bunun üzerine Allah da onun secdesinden nûrdan bir billur gibi büyük bir sütun (amûd) yarattı. Bu sütunun bâtını ve zâhirinde ayn-ı Muhammed vardı. Bu nûrânî sütun, bir milyon sene âlemlerin Rabbinin huzurunda iman ile durdu. Allah da kâinâtı yaratmadan bir milyon sene evvel, ona müşâhedeyi ikram etti.”* (et-Tusterî, 2007: 68-69). et-Tusterî, benzer yorumları Necm Sûresi 13-16. âyetleri tefsîr ederken de yapmakta ve âyette geçen Sidretü’l-Müntehâ için Muhammed (s.a.v.)’in nûrundandır, demektedir. ((et-Tusterî, 2007: 156).

3. *“Nihayet emrimiz gelip de tennür (geminin kazanı) kaynayınca Nûh’a: ‘Her birinden ikişer çift alıp aleyhinde hüküm geçmiş olanların dışında âileni ve imân edenleri gemiye yükle!’ dedik. Zaten onunla birlikte pek azı*

dışında kimse imân etmemiştir.” (Hûd 11/40). Et-Tusterî bu âyetin tefsîrinde “*Yüce Allah Hz. Muhammed (s.a.v.)’in kalbini ümmetine bir rahmet olarak ilim nûrlarının kaynağı yapmıştır. Allahu Teâlâ kendisine böyle bir ikramda bulunduğundan bütün peygamberlerin nûru, onun (Hz. Muhammed’in) nûrundandır. Melekûtun nûru, ondandır. Dünya ve ahiretin nûru, ondandır. Her kim ki gerçek muhabbeti istiyorsa ona tabî olsun...*” (et-Tusterî, 2007: 79-80) dedikten sonra şöyle devam etmektedir: “*Siddıkların ulaşabildikleri derecenin sonu, nebîlerin ahvâlinin başlangıcıdır. Şüphesizki Nebî (s.a.v.) Allah’a tüm nebîlerin ibâdet şekilleriyle ibâdet etmiştir. Cennette üzerinde Muhammed (s.a.v.) yazılmamış olan tek bir ağaç yaprağı dahi yoktur. Eşyanın başlangıcı ve sonu onunladır. Bu sebeple Allah onu hâtemu’l-enbiyâ’ olarak nitelemiştir.*” (et-Tusterî, 2007: 79-80).

Bu yorumdan da et-Tusterî’nin açıkça varlığın başlangıcını Hz. muhammed (s.a.v.)’in nûruna bağladığı ve Hakikat-ı Muhammediyye yorumunda bulunduğu görülmektedir.

4. **اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِثْلَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ** “**Allah, göklerin ve yerin nûrudur. Onun nûrunun temsili sanki bir mişkat camekan içinde bir lambaya benzer...**” (Nûr, 24/35). Et-Tusterî, “**Allah, göklerin ve yerin nûrudur...**’ yani Allah, göklerin ve yerin tezyin edicisidir” dedikten sonra, âyette geçen ikinci “nûr”dan maksat, Hz. Muhammed (s.a.v.)’dir, ifâdesini kullanmaktadır. (et-Tusterî, 2007: 111).

Buraya kadar verdiğimiz âyetlerden et-Tusterî’nin; Hakikat-ı Muhammediyye terimini zikretmeden daha sonra bu isimle anılacak olan nazariyenin temellerini attığı ve bundan açıkça bahsettiği görülmektedir.

İsmail Hakkı Bursevî (ö.1135/1725) de bu âyeti tefsîr ederken âyette geçen ikinci nûrdan maksadın Peygamberimiz (s.a.v.) olduğunu beyân sadedinde şöyle demektedir: “*Allah, Resûlullah (s.a.v.)’i nûr olarak isimlendirmiştir. Zira Allah’ın kudretinin nûruyla yokluk zulmetinden varlığa çıkardığı ilk şey Muhammed (s.a.v.)’in nûru idi...*” (Bursevî, t.y.: II, 296). Bursevî’nin de et-Tusterî ile aynı yorumda bulunduğu görülmektedir.

5. **وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمِنْ نُوحٍ وَإِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَأَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا** “**Unutma o peygamberlerden sözlerini aldığımız vakti! Hele senden, Nûh, İbrâhîm, Mûsâ, Meryem oğlu İsâ’dan ki, onlardan ağır bir söz aldık.**” (Ahzâb, 33/7).

Taberî, Katâde bu âyeti tefsîr ederken **وَمِنْكَ** “**Ve senden**” kelimesi için “*Bize Resûlullah (s.a.v.)’in ‘Ben yaratılış itibariyle nebîlerin ilki, gönderiliş (maddî varlık) olarak sonuncusuyum.’ dediği zikredilmiştir.*” demektedir. Yine Taberî’de geçen ikinci bir rivâyette râvî; “**Katâde bu âyeti okuyunca ‘Nebî (s.a.v.) yaratılış olarak nebîlerin ilkiydi’ demiştir.**” demektedir. (Taberî, 2000: XX, 213; el-Beğâvî, 1417/1997: VI, 321). Böylece Katâde’nin, âyette Resûlullah (s.a.v.)’in daha önce zikredilmesini ilk yaratılan varlık olmasına bağladığı görülmektedir. Bu iki rivâyetten hareketle bu günkü kapsamda olmasa da Nûr-i Muhammedî meselesinin et-Tusterî’den önce daha tabîfün devrinde bilinip konuşulduğu söylenebilir.

Bursevî de *Rûhu’l-Beyân* adlı tefsîrinde, âyetteki sıralamada Hz. Muhammed (s.a.v.)’in diğer peygamberlerden önce zikredilmesini şöyle açıklamaktadır: “*Hz. Mu-*

hammed (s.a.v.), her ne kadar (cisim) son peygamber olarak gönderilmiş olsa da, kendisine ta'zimde bulunmak, kendisinin enbiyânın en faziletlisi ve yaratılıştta daha önce olduğunu belirtmek için (önce zikredilmiştir)." (Bursevî, t.y.: VII, 107). Bursevî, burada Hz. Muhammed (s.a.v.)'in, tüm enbiyâdan önce yaratıldığını, dolayısıyla ilk yaratılanın Hz. Muhammed (s.a.v.)'in nûru olduğunu açıkça ifade etmektedir.

6. **الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ** “Onlar ki yanlarındaki Tevrat ve İncil’de yazılı bulacakları elçiye, o ümmi peygambere uyarlar...”(A’râf, 7/157).

Bu âyette Hz. Peygamber (s.a.v.) için kullanılan “ümmî” sıfatından hareketle Bursevî, âyet Hz. Peygamber (s.a.v.)’in varlıkların anası olduğuna işâret ettiğini söylemekte ve “Ümmî, mevcûdat’ın anası ve mükevvenâtın aslı demektir.” ifâdelerini kullanmaktadır. (Bursevî, t.y.: III, 194; Ay, 2010: 96). Yani, Bursevî’ye göre burada varlığın annesi manası mevcûttur. Dolayısıyla ilk yaratılan odur ve herşey onun nûrundan yaratılmıştır.

7. **فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ** “Meleklerin hepsi (Âdem’e) secde ettiler” (Hicr, 15/30). Âyetin tefsîrinde Bursevî: “Fakîr (Bursevî) der ki: Bu aslında (Hz. Âdem’in kendisine değil), Hz. Âdem’in aynasında parlayan Nûr-i Muhammediyye ta’zîmdir”. (Bursevî, t.y.: IV, 307). Yani, melekler aslında Âdem (a.s.)’a değil, Âdem (a.s.)’in aynasında parlayan Nûr-i Muhammediyye’ye ta’zimde bulunmak için secde etmişlerdir. Dolayısıyla yaratılış olarak Hz. Muhammed öncedir.

Ayrıca Bursevî, âyete’l Kürsî olarak bilinen âyette geçen ism-i â’zamı açıklarken; “Bilmiş ol ki, ism-i a’zam Hakikat-ı Muhammediyye’den ibârettir. Onu bilen ism-i a’zamu da bilir.” (Bursevî, t.y.: I, 327) demek sûretiyle konuya dikkat çekmektedir.

8. **وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ** “Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik” (Enbiyâ, 21/107). Bursevî, bu âyeti tefsîr ederken şöyle demektedir: “Bilmiş ol ki, Allah mahlukâtı yaratmak irâdesinde bulunduğu anda ahadiyet hazretinin gizli (hazinesinden) Hakikat-ı Ahmediyye’yi gösterdi. Onu imkân dâiresine çıkardı ve âlemlere rahmet kıldı. Onunla insanlığı şereflendirdi. Sonra rûhların aynaları onunla sıvandı ve ardından cisim ve hayal âleminde ortaya çıktılar. Nitekim Allah’ın Resûlu şöyle buyurmuştur: “Ben Allah’tanım, mü’minler de nûrumun feyzindendirler.” Hz. Muhammed (s.a.v.) kâinatın başlangıcının tertibinde Yüce Allah’ın “Sen olmasaydın eflakı yaratmazdım” buyurduğu gibi yüce bir amaçtır.” (Bursevî, t.y.: V, 404).

9. **إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُنشِرًا وَنَذِيرًا** “Şüphesiz biz seni şahit, müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik” (Feth, 48/8). Bursevî, bu âyetin tefsîrinde “Zâhir ve şuhûd ehli Yüce Allah’ın bütün varlığı Hz. Muhammed’in nûrundan yarattığı fikrinde ittifak etmiştir.” demektedir. (Bursevî, t.y.: VII, 152).

10. **قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُّبِينٌ** “İşte size Allah’tan bir nûr, bir parlak kitap geldi.” (Mâide, 5/15). Âyeti hakkında müfessirlerin çoğu buradaki nûrdan maksat, Hz. Muhammed (s.a.v.)’dir, demişlerdir. (Taberî, 2000: X, 143). Aynı kanaati Bursevî de paylaşmaktadır. Ancak Bursevî, âyette geçen nûrdan maksadın Hz. Muhammed olduğunu

söyledikten sonra şu işârî yorumda bulunmaktadır: “Allah, Resûlullah (s.a.v.)’ı nûr olarak isimlendirdi. Çünkü Allah’ın kudret nûruyla yokluk karanlığından ızhâr ettiği ilk şey; Resûlullah (s.a.v.)’in de ‘Allah’ın ilk yarattığı şey benim nûrumdur’ buyurduğu gibi, Muhammed (s.a.v.)’in nûru idi. Sonra âlemi içindekilerle beraber onun nûrundan yarattı.” (Bursevî, t.y.: II, 296).

11. قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ “De ki: ‘Bana Müslümânların ilki olmam emredildi’” (En’âm, 6/14). *el-Bahrü’l-medîd* adlı tefsîrin sahibi olan İbn Acîbe; bu âyetin tefsîrinde : “Resûlullah (s.a.v.), Allah’a ilk ibâdet eden, ona ilk yönelen varlık idi.” demekte ve böylece ilk yaratılanın Hz. Muhammed (s.a.v.)’in rûhu olduğunu ifâde etmektedir. (İbn Acîbe, 2002: II, 339). Hakikat-ı Muhammediyye yerine daha çok ‘Kabza-i Muhammediyye’ terîmini kullanan (Bk. Ay, 2010: 105). İbn Acîbe’nin; Zuhrûf 81, Mü’minûn 115, Ahzâb 40, Beled 3 ve Felak 1’in tefsîrlerinde de benzer yorumlarda bulunduğu ve Allah’a ilk ibâdet edenin (ilk yaratılan olması hasebiyle) Hz. Muhammed (s.a.v.) olduğunu belirttiği görülmektedir.

Görüldüğü gibi Hakikat-ı Muhammediyye nazariyesini savunan mutasavvıflar, bunu bazı âyetlere dayandırmışlardır. Ancak söz konusu âyetlerin zâhirlerinden doğrudan bu manayı çıkarmanın mümkün olmadığını, işârî bir takım yorumlarla bu manaya varıldığını da burada söylemek durumundayız.

Hadîslerden Deliller

Mutasavvıfların Hakikat-ı Muhammediyye meselesine delîl olarak sundukları hadîsler, zâhir ulemâsı tarafından ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Ancak biz konunun bu yönünü daha çok hadîs usûlcülerine bırakacak, mutasavvıfların genel olarak delîl olarak sundukları bazı hadîsleri ve bu hadîslerle ilgili kısa bazı yorumları vermekle yetineceğiz.

Konuya dâir hadîslerin başlıcalarını şöyle sıralayabiliriz:

1. كنت أول الانبياء في الخلق وآخرهم في البعث “Ben yaratılış itibariyle nebûlerin ilki, gönderiliş (biyolojik varlık) olarak sonuncusuyum.” (et-Taberî, 2000: XX, 213; et-Taberânî, 1984: IV, 34; el-Hindî, 1981: XI, 452; Aclûnî, 2001: II, 118).

Bu hadîse benzer bir diğeri rivâyet de şöyledir: كنت أول الناس في الخلق وآخرهم في البعث “Ben yaratılış itibariyle insanların ilki, gönderiliş (maddi varlık olarak) sonuncusuyum.” (Suyûtî, 2004: II, 168; el-Hindî, 1981: 11, 409; Aclûnî, 2001: II, 119).

2. كنت نبيا والادم بين الروح والجسد “Âdem, daha su ile çamur arasında (bir hâlde) iken ben nebî idim” (Tirmizî, 1975: Menâkib, 1; İbn Hanbel, 1999: XXVII, 176; en-Nisâbûrî, t.y.: II, 608; es-Suyûtî, 1994: XV, 410; İbn Ebî Şeybe, 2006: XX, 231). Hadîsin Tirmizî’deki tam metni şöyledir: عن أبي هريرة قال قالوا : يا رسول الله متى وجبت لك النبوة ؟ قال وادم بين الروح والجسد “Ebû Hureyre dedi ki, ‘Ey Allah’ın Resûlü nübuvvet sana ne zaman vâcib oldu’ diye sordular. Resulullah (s.a.v.). ‘Âdem rûh ve cesed arasında bir hâldeyken’ diye cevap verdi.” (Tirmizî, 1975: Menâ-

kib, 1). Benzer bir rivâyet İbn Hanbel'de ise şöyle geçmektedir: **عَنْ مَيْسِرَةَ الْفَجْرِ قَالَ** *“Meysere el-Fecr ‘Ey Allah’ın Resûlü! Ne zaman nebî olarak yazıldın, diye sordum dedi.’ Resûlullah (s.a.v.): ‘Âdem (a.s.) daha rûh ve cesed arasında bir hâldeyken’ cevabını verdi.”* (İbn Hanbel, 1999: XXVII, 176).

Bu hadîs için Tirmizî, *“Hasen sahîh bir hadîstir”* derken; Hâkim en-Nisâbüfî ve El-bânî *“sahîhtir”* demiştir. (Tirmizî, 1975: Menâkib, 1; en-Nisâbüfî, t.y.: II, 608).

Hadîs benzer lafızlarla başka kaynaklarda da yer almaktadır.

3. **نحن الاخرون السابقون** *“Biz, ilk sonuncularız”* (Buhârî, 2001: Vudû’, 68; Cumua, 1; Müslim 1992: Cumua, 19).

Bu hadîsi Necmüddîn Dâye şöyle yorumlamaktadır: *“Allah, âlem ağacını Nebî’nin rûhundan yaratmış, ancak Nebî’yi sonuçta âlem ağacının meyvesi yapmıştır. Bu nedenle Nebî: ‘Biz öncelikli sonlarız’ buyurmuştur. Yani ürün olarak son, ortaya çıkan tohum bakımından ise ilk olanlarız. Nebîler ve velîler, Allah’a yakınlıklarına göre bu âlem ağacının dallarındaki meyvelerdir.”* (Ay, 2010: 99).

4. **أول ما خلق الله نور نبيك يا جابر** *“Ey Cabir! Allah’ın ilk yarattığı şey, Senin Nebî’nin nûrudur.”* (Aclûnî, 2001: I, 237).

Bursevî, kaynağını belirtmeden bu mahiyetteki **اول ما خلق الله روهي** *“Allah’ın İlk yarattığı şey, rûhumdur.”* hadîsini aktararak şöyle demektedir: *“İşâret ehli (mutasavvıflar), Yüce Allah ilk olarak Âdem (a.s.)’ı yaratıp ondan zürriyetini çoğalttığı gibi, Muhammed (s.a.v.)’in rûhunu da tüm ervâhtan önce yarattı. Sonra tüm rûhları onun ruhundan yarattı. Böylece Âdem (a.s.), ebu’l beşer (beşerin babası); Muhammed (s.a.v.) de ebu’l-ervâh (rûhların babası) olmuş oldu. وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ ‘Sizi bir tek candan yaratan odur.’ (En’âm, 6/98). âyeti de buna delâlet etmektedir, demişlerdir.”* (Bursevî, t.y.: III, 56).

5. **انا من الله والمؤمنون مني** *“Ben Allah’tanım, mü’minler de bendendir”* (Zerkeşî, 1986: I, 189; el-Âmirî, 1997: I, 57). Zerkeşî eserinde; bazı muhaddîsler, Resûlullah (s.a.v.)’den böyle bir söz nakl olmamıştır, demişlerdir. Fakat kitap ve sünnette mü’minlerin bazısının bazısından olduğu sabit olmuştur. **بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ** *“Bazınız, bazınızdansınız”* (Âl-i imrân, 3/195). âyetinde ve Resûlullah’ın Hz. Alî için *“Sen bendensin, ben de senden”* hadîsinde olduğu gibi. Buna benzer rivâyetler çoktur ve hepsi de sahîhtir, diyerek söz konusu hadîsin mana yönüyle sıhhatine vurgu yapmaktadır. (ez-Zerkeşî, 1986: I, 189). es-Sehâvî, böyle bir hadîsi bilmediğini söylemiştir. (el-Kârî, 1391/1971: I, 120). el-Âmirî de, bu hadîsi Deylemî Abdullah b. Cerâd’tan senedsiz olarak tahrir etmiştir ancak İbn Hâcer bunu red etmiştir, demektedir. (el-Âmirî, 1997: I, 57).

6. *Ben Allah katında Hatemü'l-Enbiya olarak yazılı iken henüz daha Âdem(a.s.) çamur hâlinde yeryüzünde beklemekteydi.*" (İbn Hibbân, 1993: XIV, 312; el-Beğâvî, 1983/1403: XIII, 207).

Buna benzer bir hadîs de şöyledir: *إني عبد الله وخاتم النبيين وأبي منجدل في طينته "Daha babam (Âdem a.s.) yeryüzünde çamur hâlindeyken ben Allah'ın kulu ve nebîlerin sonuncusudum."* en-Nisâbüri; *"Bu, isnadı sahîh bir hadîstir"* demiştir. (en-Nisâbüri, t.y.: II, 419; el-Askalânî, 1414/1993: IV, 336). Benzer hadîsler farklı lafızlarla hadîs kaynaklarında yer almıştır.

7. *كنت نورا بين يدي ربي قبل خلق آدم بأربعة عشر الف عام "Hz. Âdem yaratılmadan on dört bin sene evvel ben Rabbimin yanında bir nûr idim."* (Aclûnî, 2001: I, 238).

8. *أتانى جبريل فقال يا محمد لولاك ما خلقت الجنة ولولاك ما خلقت النار "Cebrâil gelip bana (Yüce Allah'ın şöyle buyurdu dedi): Ey Muhammed! Sen olmasaydın cenneti yaratmazdım. Sen olmasaydın cehennemi yaratmazdım"* (ed-Deylemî, 1986: V, 227; es-Suyûtî, 1994: I, 214; el-Hindî, 1981: XI, 431; el-Kârî, 1971: I, 295).

9. *لولاك لما خلقت الأفلاك "Ey Muhammed) Sen olmasaydın felekleri (kâinatı) yaratmazdım."* (Aclûnî, 2001: II, 148; el-Kârî, 1971: I, 295). Es-Sağânî ve Elbânî bunun mevzû olduğunu söylemişlerdir. (el-Elbânî, 1992: I, 450).

Alî el-Kârî ise bu hadîs hakkında şöyle demektedir: *"es-Sağânî bu hadîsin mevzû olduğunu söylemiştir. Ancak hadîsin manası sahîhtir. Zira ed-Deylemî İbn Abbâs'tan merfû' senedle gelen şu hadîsi nakletmiştir: أتانى جبريل فقال يا محمد لولاك ما خلقت الجنة ولولاك ما خلقت النار "Sen olmasaydın dünyayı yaratmazdım." şeklindedir."* (el-Kârî, 1971: I, 295-296).

10. *قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لما أذنب آدم الذي أذنبه رفع رأسه إلى العرش فقال أسألك بحق محمد إلا غفرت لي فأوحى الله إليه وما محمد ومن محمد فقال تبارك اسمك لما خلقتني رفعت رأسي إلى عرشك فإذا فيه مكتوب لا إله إلا الله محمد رسول الله فعلمت أنه ليس أحد أعظم عندك قدرا ممن جعلت اسمه مع اسمك فأوحى الله إليه يا آدم إنه آخر النبيين من ذريتك وإن أمته آخر الأمم من ذريتك ولولا هو يا آدم ما خلقتك*

"Allah'ın Resûlü şöyle buyurdu: 'Âdem (a.s.) bilinen suçu işlediğinde başını Arş'a doğru kaldırdı ve 'Muhammed hakkı için beni bağışlamamı diliyorum.' dedi. Allah kendisine vahyederek 'Muhammed (s.a.v.) kimdir onu nereden biliyorsun?' diye sordu. Şanı yüce isminin hakkı için beni yarattığın zaman başımı Arş'na doğru kaldırdım ve orada 'Lâ ilâhe illallah Muhammedun Resûlullah' yazılı olduğunu gördüm. İsmi kendisi isminin yanına yazdığın kimseden daha kıymetli biri olmadığını anladım. Bunun üzerine Yüce Allah: 'Ey Âdem! O senin zürriyetinden gelecek olan , nebîlerin sonuncusudur. Onun ümmeti zürriyetindeki son ümmettir. Ey Âdem! Şayet o olmasaydı, seni yaratmazdım." (et-Taberânî, 1415: VI, 313; el-Haysemî, 1412: VIII, 453).

Genel anlamda zikrettiğimiz hadîslerin açıkça Hakikat-ı Muhammediyye'yi anlattığı anlaşıldığından ayrıca izahata girmeden hadîsleri olduğu gibi vermekle yetiniyoruz.

Daha önce de ifâde ettiğimiz gibi konuya dâir aktardığımız bu ve benzer hadîslerin sıhhati hakkında önemli tartışmalar olduğunu hatırlatmakta fayda olacaktır. Mutasavvıfların konuya delil sadedinde ileri sürdükleri başka hadîsler mevcûd ise de, konunun uzamaması için bu kadarıyla yetiniyoruz.¹

Yukarıda verdiğimiz bu bilgilerden sonra, konuyu örneklendirmek amacıyla meseleye Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si perspektifinden bakmak söz konusu nazariyeyi daha da anlaşılır kılacaktır.

Hakikat-ı Muhammediyye Meselesine Mesnevî'den Örnekler

Yukarıda da kısmen değinildiği gibi Hakikat-ı Muhammediyye düşüncesine göre Allah daha kâinatı yaratmadan önce ve sırf birlik hâlindeyken kendi zâtına âşıktı. İşte bu aşk sebebiyle Allah, kendi nefsinde kendisi için tecelli etmiştir. Bu sevgiyi zâhîrî bir sûrette seyretmek istemiş, kendi isim ve sıfatlarının hepsini ihata eden Âdem'in sûretini vücûda getirmiştir. "*Allah, Âdem'i kendi sûretinde yarattı*" (Buhârî, 2001: İsti'zân, 1; Müslim, 1991: Cennet, 28) hadîsi bunu ifâde etmektedir. Zira Allah; "*İnsana kendi rûhumdan öf-ledim*" (Hicr, 15/29) buyurarak buna işâret etmiştir. (İbn Arabî, 2007;256; Konuk, 2011; 334; Kızıler, 2005: 475). Buna göre tüm varlık, Allah'ın var oluş hazinesinin birer parçası kabul edilir. Gizli bir hazine (kenz-i mahfî) olan Allah, isim ve sıfatlarıyla âlemde tecelli ederek zuhûra gelmiş, insanın yaratılmasıyla kemâle ermiş ve oluş mertebeleri insanla mühürlenmiştir. (Kayserî, 1389: I, 251; Küçük, 2014: 32).

Mutasavvıflara göre tüm kâinat Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hatırı için ve onun nûrundan yaratılmıştır. (Türer, 2011: 195). Bu nûr, Hakikat-ı Muhammediyye olan ilk taayyun mertebesidir. Hakikat-ı Muhammediyye, lâ-taayyün olan zât-ı ahadiyyenin mertebe-i taayyüne tenezzülüdür. Buna göre gizli bir hazine olan Allah, bilinmek istemiş ve ahadiyet mertebesinden vâhidîyet mertebesine, sonra tedricen rûhlar, misâl ve şehadet mertebelerine tenezzülü gerçekleşmiştir. (Konuk, 2011: 324-325). Bunun da temelinde aşk vardır. İbn Arabî'ye göre yaratmanın iksiri olan aşk ve muhabbet, insanın yaratılışının da ilkesi durumundadır. (İbn Arabî, 2007: 253; Erdem, 1990: 70). Mevlânâ da varlığın yaratılışını aşka bağlamaktadır. Buna göre zâtına olan aşkından, ilâhî Zât'ın zâtı gereği ve kendisini bildirmek için ilk yarattığı vücûd Hakikat-ı Muhammediyye'dir. (Erdem, 1990: 70). Bütün mahlukât da onun yüzü suyu hürmetine bu rûhtan yaratılmıştır.

Çünkü onun fermanında "Sen olmasaydın" vardır; herkes onun nimetlerinden ve başlıklarından yararlanır.

O olmasaydı felek dönüştü, ışığı ve meleğe mekân oluşu bulmazdı.

1) Mutasavvıfların konuya delil sadedinde sundukları bu ve benzeri hadîslerin kritiği için bk. Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadîs*, Yediveren Yay., Konya, 2001; ss. 274-284; Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Genel Öğretilerinin Hadîslerdeki Dayanakları*, TDV, Ankara, 2000, ss. 114-129.

O olmasaydı denizler heybeti, balığı ve değerli inciye bulmazdı.

O olmasaydı yeryüzü içinde define ve dışında yasemin bulmazdı. (Mevlânâ, 2004: II, 362-363).

Temiz aşk, Muhammed'e eşti; Allah onun aşkı için "Levlâke (Sen olmasaydın...)" dedi.

Aşkta son sınırdı; o, tek olduğu için peygamberlerden onu seçti.

"Temiz aşk için olmasaydı, felekleri nasıl yarattırdım?"

Aşkın ululuğunu anlaman için ben, yüce göğü yükselttim. (Mevlânâ, 2004: II, 241).

"Sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım" hadîsinin tefsîri mahiyetinde olduğu görülen bu dizeler, Hakikat-ı Muhammediyye meselesinin çok güzel bir tanımıdır, aynı zamanda.

Mevlânâ'nın eşsiz dizelerle dile getirdiği mesele, kendisinden asırlar sonra gelen İmâm Rabbânî'de düz yazıyla ifâdesini şöyle bulmaktadır: *"Bütûn mertebeleri aşkıktan sonra; için neticesinde bu Fakîr'e keşf oldu ki: Hakikat-ı Muhammediyye, hakikatların hakikatıdır. O, hubbi taayyundur. Bu muhabbetin zuhûru dahi, zuhûratın mebdeidir; mahlûkatın yaratılmasının dahi, menşeidir. Nitekim bu mana, meşhûr kudsî hadîste şöyle dile geldi: 'Gizli bir hazine idim; bilinmemi istedim. Halkı da bilinmem için yarattım.' O gizli hazineden, zuhûr meydanına ilk gelen, mahlûkatın yaratılmalarına sebep olan o sevgidir. Şayet bu sevgi olmasaydı; icâd kapısı açılmazdı. Âlem dahi, âdemde (yokluk) yerli ve istikrarlı kalırdı. Sonra şu hadîs-i şerîfin sırrı dahi, bu makâmda aranmalıdır: 'Sen olmasaydın eflâkı yaratmazdım; rübubiyeti izhar eylemezdim.'"* (Rabbânî, 1977: II, 1652-1653).

Mevlânâ'dan sonra gelen el-Cilî de kendisinden yıllar sonra bu konuyu şöyle ifâde eder: *"...Allah'ın yarattığı ilk şey, Muhammed (s.a.v.)'in rûhudur. Nitekim Allah, Âlemi Muhammed (s.a.v.)'in varlığından (nûrundan/ruhundan) çıkarmıştır. Arş, Kürsî ve diğer ulvî ve süflî varlıkları onunla rahmete ersinler diye, ondan var etmiştir."* (el-Cilî, 2012: 20).

Bu nazariyeye göre görülen bu âlemin yanında, eşyanın hakikatlerinin bulunduğu sabit hâldeki varlığının kabul edildiği bir âlem daha vardır. Sübût âlemi denen bu âlem, dış âlemde algılanan her şeyin aslının sâbit olduğu âlemdir. Buna a'yan-ı sâbite denir. Allah'ın ilminde birer proje hâlinde olan ve akledilebilen bu âlemdeki sâbiteler varlık kokusu almamıştır. Görülen âlemdeki varlıkların değişmeleri, artış ve eksilmeleri yokluk âleminde bulunan sâbit hâldeki a'yanı etkilemez. İşte yaratma ve var oluş, eşyanın yokluk âleminden varlık alanına hareketidir. (İbn Arabî, ts.a: I, 302; Aynı eser: III, 47; Afîfî, 2011: 260; Küçük, 88-89). Var oluşun, yokluk âlemi denen bu âlemden idâre ve tedbir edilmesi sebebiyle Mevlânâ bu âlemi Hakk'ın atölyesi ve tezgâhı olarak vafeder. (Mevlânâ, 2004: I, 432).

Yine bu düşünceye göre insan da dâhil tüm varlık, Hakk'a nispetle gölge mesabesindedir. Bu yönüyle âlem, Allah'ın gölgesi gibidir. Ancak gölgenin hissen var olabilmesi

için, gölgenin ortaya çıktığı yer, gölge sahibi ve gölgenin çıkışını sağlayan ışık olmak üzere üç şart gerekir. Gölgenin ortaya çıktığı yer, mümkün varlıkların a'yan-ı sâbitesi, gölge sahibi Cenâb-ı Hakk, ışık ise Hakk'ın zâhir ve nûr ismine tekabül etmektedir. (Konuk, 2011: II, 243; Küçük, 92). Allah gerçek var olan, mümkün varlık (gölge) ise a'yân itibariyle onda sâbit olanlardır. (İbn Arabî, ts.a: IV, 410; Küçük, 2014: 91). Mevlânâ bunu; *Yok olana varlık tadını gösterdin. Yok olanı kendine âşık etmişsin. Nimetlendirmenin tadını geri alma...* (Mevlânâ, 2004: I, 55) dizeleriyle ifâde eder.

Allah'ın gölgesi mesabesinde olan bu âlemde Mevlânâ da diğer birçok mutasavvıf gibi insanı merkeze yerleştirmekte ve her şeyin özü olarak insanı görmektedir. (Kızılar, 2005: 474). Ona göre; *“insan bir cevherdir, gökyüzü ise ona arazdır. Her şey parçadır, basamaktır. Maksat insandır.”* (Mevlânâ, 2004: II, 3575; Kızılar, 2005: 474). Çünkü her şey insan için yaratılmış ve onun emrine verilmiştir. Bundan hareketle Mevlânâ; *“Sana hizmet etmek bütün insan âlemine farzdır.”* (Mevlânâ, 2004: II, 3577) der. Zira Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Allah; *“Göklerde ve yerde olanların hepsini kendinden bir lütuף olarak size amade kıldı.”* (Câsiye, 45/35) buyurmuştur. Çünkü insan, ilâhî yaratma eyleminde tüm âlemin gayesi, icâd sebebi ve onun aslıdır. Mevlânâ bunu ağaç ve meyve benzetmesiyle anlatır:

Görünürde o dal, meyvenin aslıdır; iç yüzdeyse dal, meyve için vardır.

Meyve isteği ve ümidi olmasaydı bahçıvan, ağaç kökü hiç diker miydi?

Öyleyse sûrette meyve ağaçtan doğduysa da, gerçekte o ağaç meyveden doğdu.

Mustafa bundan dolayı “ Âdem ve peygamberler, sancak altında benim ardımdadır” dedi. (Mevlânâ, 2004: II, 35).

Buna göre ağaç meyvenin değil, meyve ağacın sebebidir. Görünüşte ağacın dalı meyvenin sebebi gibi olsa da, aslında dalın varlık sebebi meyvedir. Bahçıvanın meyve ağacının tohumunu (fidesini) ekmesinin amacı da dal değil, meyvedir. Varlık peteğini ören arıdır, arıyı meydana getiren mum ve petek değildir. O halde; *Şarap bizden sarhoş oldu, biz şaraptan değil. Beden bizden var oldu, biz bedenden değil. Biz arı gibiyiz, bedenler mum gibi, bedeni mum gibi ev ev yapmış.* (Mevlânâ, 2004: I, 95). Dolayısıyla âlem insanın aslı gibi görünse de insan ilâhî yaratma eyleminde tüm âlemin gayesi ve onun aslıdır. İnsan varlığın gayesi olması, âleme anlam katmıştır. Yoksa insan olmadan âlem bir mana ifâde etmez. (Küçük, 2014: 184; Öztürk, 1992: 68). Bundan hareketle Mevlânâ felsefî gelenekteki mikro ve makro kozmos anlayışına atıfta bulunur ve eleştirir. Zira Mevlânâ'ya göre insan âlemde var olan her şeyi potansiyel olarak kendisinde barındırır. İnsan, varlığın hem nüvesi (çekirdeği/özü), hem de meyvesidir. Buna dikkat çeken Mevlânâ, yukarıdaki manaları da içerecek şekilde şöyle der: *Öyleyse sûret olarak küçük âlemsin; o zaman mana olarak büyük âlemsin.* (Mevlânâ, 2004: IV, 3765). Bundan dolayı sûfiler, insanla beraber tüm âleme büyük insan (âlem-i kebîr) derler.

Bu ağaç misâlinde ifâdesini bulan meyve de çekirdek de Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir. Hz. Muhammed (s.a.v.), Hakikat-ı Muhammediyye itibariyle insan cinsinin ve âlemin

aslı ve çekirdeği iken; nihayet en kâmil mazhar olan Hz. Muhammed (s.a.v.)'in tarihsel şahsiyetiyle zuhûr ederek fiilî kemâlâtını da zuhûra getirmiştir. (Küçük, 2014: 184). Yani, Hz. Muhammed (s.a.v.), Hakikat-ı Muhammediyye yönüyle tüm varlığın kaynağı olması hasebiyle ağaca nispeten çekirdek; tarihi süreçte bir beşer olarak gelişi itibariyle de ağacın meyvesi konumundadır. Hz. Âdem (a.s.) topraktan yanî âlemden yaratılmıştır. Âlem ise bu düşünceye göre Hakikat-ı Muhammediyye'den zuhûr etmiştir. Bunun için Hz. Muhammed (s.a.v.), hakikatı itibariyle âlemin babası ve Âdem (a.s.)'in atası yanî atanın atası olmuştur. Bunlara işâreten Mevlânâ şöyle der:

Demistir ki: "Sûrette ben Âdem'den doğduysam da, gerçekte atanın atası oldum.

Meleğin secdesi benim içindi; yedinci feleğe benim için gitti.

Öyleyse gerçekte baba, benden doğdu; o zaman gerçekte ağaç, meyveden doğdu." (Mevlânâ, 2004: II, 35).

İnsan cinsi, tüm varlığın gayesi ve yetkin varlığı olduğu gibi, insan cinsinin zuhûrunun gayesi de Hz. Muhammed (s.a.v.)'in varlığındaki kemâlâtın zuhûra gelmesidir. Dolayısıyla bütün âlem Hakikat-ı Muhammediyye'nin bir açılımıdır. İlk olarak varlık âlemindeki bu kemâl ve yetkinliğin sahibi olan ise Hz. Âdem (a.s.) olmuştur. Hz. Âdem de dâhil, diğer bütün peygamberlerdeki kemâlât ve yetkinlikler, Hz. Muhammed'e ait kemâlâtın onlarda zuhûrudur. Nihayet Hz. Muhammed (s.a.v.), tarihsel süreçte bir beşer olarak zuhûru ile bu kemâlâtın toplayıcısı olmuştur. Çekirdeğin toprağa gömülmesindeki nihayi hedef meyve olduğu gibi, Hz. Muhammed (s.a.v.) de nihayi hedef olarak son peygamber olmuştur. (Küçük, 2014: 185). Mevlânâ'ya göre Hz. Muhammed (s.a.v.) varlığın aslı ve gayesidir. Bunu ifâde sadedinde: *O bilgiler sahibi bunun için "Biz sonrakiler, önde gidenleriz" sırrını buyurmuştur.* der. (Mevlânâ, 2004: II, 35). Mevlânâ'ya göre Hz. Muhammed (s.a.v.), aynı zamanda tüm ruhların kaynağı olan külli rûhtur. Diğer tüm rûhlar ışıklarını bu ruhtan alırlar. (Mevlânâ, 2004: I, 174; Bursevî, t.y.: III, 56). Hz. Muhammed (s.a.v.)'in külli rûhu güneş misâli, mahlûkatın ev ve pencereye benzeyen bedenlerinde çoğalır. Bu evlerin temelleri ortadan kaldırılınca da mü'minler bir tek insana (nefs-i vâhîde) dönerler ve büyük sır meydana çıkar. (Mevlânâ, 2004: I, 31; Küçük, 2014: 187). Bunu da şöyle ifâde eder: *Güneş kursuna bakınca bizzat birdir, ama bedenlerde örtü altında olan -insan- şüphededir.* (Mevlânâ, 2004: I, 174). Bu anlamda Muhammedî rûh, tüm rûhlara kaynaklık edişi bakımından külli rûhtur ve diğer rûhların atasıdır. (Konuk, 2011: III, 203). Mevlânâ, külli rûh olan Hakikat-ı Muhammediyye'nin aynı zamanda tüm akılların kaynağı olduğunu da söyler. Buna da akl-ı kül ve akl-ı evvel der. Zira Hz. Muhammed, Cenâb-ı Hakk'ın ezel vâfına mazhar olan Hakk'ın ilk düşüncesi (evvel-i fikr) dir. (Küçük, 2014: 189).

Mevlânâ'ya göre Külli rûh, ruhların mazharları kabul edilen sûret varlıkları ile çoğalır. Ancak bu çoğalma güneş ışınlarının renkli camlardan içeri girmesi, bir olan deniz suyunun rüzgârla kabarması gibi olup, insânî mahiyette bir çoğalma meydana getirmez. Ona göre *Ayrılık hayvanî rûhtadır; insanî rûhsa tek nefistir. Çünkü Hakk onlara nûrunu saçtı, onun nûru asla dağılmaz.* (Mevlânâ, 2004: I, 174). O da diğer tüm rûhlara yansıyan

ve onlara kaynaklık eden külli rûhtur. Mevlânân'ın ortaya çıkacağını söylediği sır da budur.

Mevlânâ, Hakikat-ı Muhammediyyey'i insanî hakikatlerin görüldüğü bir aynaya benzetir. *Ahmed 'Ben elle cilâlanmış aynayım. Türk ve Hindu, bende var olduklarını görürler' dedi.* (Mevlânâ, 2004: I, 113). Bu hakikat, tüm ilâhî isimlerin mazharıdır. İlâhî isimler, insan cinsine Hakikat-ı Muhammediyye mişkâtından ve Muhemmadî aynadan açılmakta ve yansımaktadır. Âdem bu aynadan yansıyan ilâhî isimler sayesinde melekler karşısında üstünlük elde etmiştir. Bu anlamda Mevlânâ'ya göre meleklerin Âdem (a.s.)'a secdesi, aslında Hz. Muhammed (s.a.v.)'in varlığına yapılan secdedir. (Küçük, 2014: 189). Mevlânâ'ya göre ilâhî isimleri yansıtmadaki kemâlî ve yetkinliği bakımından Hz. Muhammed (s.a.v.)'in gönül aynası eşsizdir ve bu ayna olmadan ilâhî isimlerdeki kemâlat görülmez. Dolayısıyla ilâhî rahmet nûru tecelli etmez. Her iki âleme de ilâhî rahmet Hz. Muhammed'in sonsuz gönül aynasıyla yansır. Bu aynadan yansıyan rahmetten yücelerde olanlar da aşağılardakiler de istifâde eder. (Mevlânâ, 2004: II, 393). Bu da Hz. Muhammed (s.a.v.)'in âlemlere rahmet oluşunu gösterir. Mevlana, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in âlemlere rahmet oluşunu da Güneş örneğiyle verir. Tüm mahlukat kendi durum ve istidadına göre rahmet olan Güneş'ten istifâde ettiği gibi, varlıkların da Hakikat-ı Muhammediyye'den istifâde etmeleri de her birinin kendi varlık istidadı oranında olur. (Küçük, 2014: 190).

Mevlânâ, "*Ahmed'in cisminin rûhla ilgisi vardı, bil ki bu değişme bedene aittir.*" (Mevlânâ, 2004: II, 142) diyerek, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in tarihsel şahsiyetteki beşerî varlığı ve Muhammedî rûh arasında ilgi ve alaka olduğunu belirtir. Mevlânâ, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in beşerî varlığındaki yüceliğin Muhammedî rûhtakine göre nispetini zerre ve Güneş teşbihiyle anlatır. Buna göre Hz. Muhammed (s.a.v.)'in beşerî bedenine ait duyguları Medine'de batmış ve uyumaktadır. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in varlığındaki o yücelik ise hiç değişmeden doğruluk makâmındadır. Bunu da şu dizelerle dile getirir:

Ahmeddeki o batan his, şimdi Medine toprağının altında uyumuştur.

Saf yaran o büyük huyu, değişmeksizin doğruluk makâmındadır.

Değişenler, beden özellikleridir; kalıcı olan rûhsa parlak bir güneştir. (Mevlânâ, 2004: II, 142).

Sonuç olarak ilk dönemlerden itibaren varlık bulduğu anlaşılan Hakikat-ı Muhammediyye nazariyesinin, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde de yer edindiği ve önceki söylemler doğrultusunda işlendiği görülmektedir.

Sonuç

Hakikat-ı Muhammediyye nazariyesine göre, Allah'ın yarattığı ilk şey Resûlullah (s.a.v.)'in nûrudur. Allah tüm varlığı bu nûrdan yine bu nûrun sahibi olan Hz. Muhammed (s.a.v.)'in yüzü suyu hürmetine yaratmıştır. Bunun da aslında sevgi (hubb) yatar. Allah bilinmeyi dilemiş, kendisini bilip tanışınlar diye de ilk olarak Hz. Muhammed'in nûrunu ve bu nûrdan da tüm mahlukâtı yaratmıştır.

Bu nazariyenin ilk olarak ne zaman ve kiminle başladığı tam net olarak bilinmemekle beraber, kaynakların çoğuna göre bundan ilk bahs eden sûfi, Abdullah et-Tusterî'dir. Ancak yukarıda da görüldüğü gibi, et-Tusterî'den çok daha önce Hasan-ı Basrî'nin buna benzer sözler söylediği, Cafer-ı Sâdık'ın Nûr-ı Muhammedîden bahs ettiği anlaşılmaktadır. Yine Taberî'den konuya dâir gelen iki rivâyet meselenin daha tabîûn döneminde dillendirildiği ihtimalini doğurmaktadır.

Hâl böyleyken, bu nazariyenin Abdullah et-Tusterî'den daha önce ele alındığı; ancak Abdullah et-Tusterî ile belki daha sistemli ve gür bir şekilde dillendirildiği için onunla başlatıldığı söylenebilir. Hakikat-ı Muhammediyye ismi ise İbn Arabî ile dikkati üzerine çekmiştir.

Hakikat-ı Muhammediyye'ye yönelik itirazlara karşı mutasavvıfların meseleyi Kur'ân ve sünnete dayandırmaya çalıştıkları görülmektedir. Ancak delil olarak sunulan âyetlerin konuya direkt zâhiri manalarıyla temas etmedikleri, yapılan işârî yorumlarla konunun âyetlerle ilişkilendirildiği görülmektedir. Aynı durum hadîsler için söz konusu olmasa da, hadîslerden direkt konuya yönelik zâhirî manaları görmek mümkün olsa da, söz konusu hadîslerin sıhhatleri oldukça tartışma götürmüştür.

Konuyu örneklendirmek babından sunduğumuz Mevlânâ Celâluddîn-i Rûmî'nin *Mesnevî*'sinde de mesele ele alınmış ve o derin manalara sahip dizelerde ifâdesini bulmuştur. Mevlânâ *Mesnevî*'de, selefleriyle hemen hemen aynı yolu izlemiş, o da özellikle konuya söz konusu âyet ve hadîslere telmih yollu bir yaklaşımda bulunmuştur. Mevlânâ'nın da ilk yaratılan şeyin Hz. Muhammed'in nûru olduğunu kabul ettiği ve Allah'ın her şeyi bu nûrdan yine bu nûrun sahibinin hatırı için yarattığını dillendirdiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aclûnî, İsmâîl b. Muhammed b. Abdulhâdî (2001). *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs*. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Afîfî, Ebu'l-Alâ (2011). *İslâm Düşüncesi Üzerine Makaleler*. Çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yay.
- Ateş, Süleyman (1974). *İşârî Tefsîr Okulu*. Ankara:Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Ay, Mahmut (2010). “İşârî Tefsîrlerde Hakikat-ı Muhammediyye Anlayışı.” İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 23: 77.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl (2001/1422). *Sahîh*. Tahk. Muhammed Zühayr b. Nâsır en-Nasır. Dâru Tavk en-Necât.
- Bursevî, İsmâîl Hakkı (t.y.). *Tefsîru Rûhu'l-Beyân*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- Cebecioğlu, Ethem (2004). *Tasavvuf Terimleri & Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yay.
- Çift, Salih (2004). “İlk Dönem Tasavvuf Düşüncesinde Nûr Kavramı” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1: 139-157.

- Demirci, Mehmet (1997). “Hakikat-i Muhammediyye”. İstanbul: *DİA*.
- Doğrul, Ömer Rıza (1948). *İslâmiyetin Geliştirdiği Tasavvuf*. İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi.
- Durak, Necdet (2010). “İslam Düşüncesinde Etik Bir İdeal Olarak ‘İnsan-ı Kâmil’ Anlayışı” *Uluslar Arası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7: 2: 105-124.
- ed-Deylemî, Ebû Şucâ’ Şiyreveyh b.Şehredâr b. Şiyreveyh (1406/1986). *el-Firdevs bi me’sûri’l-hitâb*. Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye.
- el-Âmirî, Ahmed b. Abdülkerîm (1418/1197). *el-Ciddü’l-hasfs fî beyâni mâ leyse bi hadîs*. Tahk. Fevvez Ahmed. Beyrût: Dâru İbn Hazm.
- el-Askalânî, Ahmed b. Alî b. Muhammed (1414/1993). *İtrâfü’l-müsnidi’-l-mu’telî bi etrâfi’l-musnedi’-l-Hanbelî*. Tahk. Abdullah b. Amr-Âlîm el-Kindî. Beyrût: Dâru İbn Kesîr.
- el-Beğâvî, Hüseyin (1417/1997). *Meâlimu’t-tenzîl*. Dâru Tayyibe.
- el-Beğâvî, Hüseyin b. Mesûd (1403/1983). *Şerhü’s-Sünne*. Tahk. Şuayb el-Arnâvutî- Muhammed Züheyr eş-Şâviş. Beyrût: El-Mektebü’l-İslâmî.
- el-Cilânî, Abdülkerîm b. İbrâhîm (t.y.). *el-İnsânü’l-Kâmil fî ma’rifeti’l-evâhir ve’l-evâil*, Mısır.
- el-Cîlî, Abdülkerîm (2012). *Hakikat-ı Muhammediyye*. Çev. Muhammed Bedirhan. İstanbul: Nefes Yay.
- el-Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn (1412/1992). *es-Silsiletü’d-daife*. Riyâd: Mektebetü’l-Maârif.
- el-Hakîm, Suad (2005). *İbnü’l-Arabî Sözlüğü*. Çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Kabalcı Yay.
- el-Haysemî, Nuruddîn Alî b. Ebibekir (1412/1991). *Mecmeu’z-zavâid*. Beyrût: Dâru’l-Fikr.
- el-Hindî, Alâuddîn Alî el-Muttakî (1401/1981). *Kenzü’l-ummâl fî süneni’l-akvâl ve’l-efâl*. Tahk. Şeyh Bekrî Hayyânî-Safve es-Sakâ. Beyrût: Müessesetü’r-Risâle.
- el-Kârî, Nuruddîn Alî b. Muhammed (1391/1971). *el-Esrârü’l-merfûa fî’l-ahbâri’l-mevdûa*. Tahk. Muhammed Sabbâğ. Beyrût. Müessesetü’r-Risâle.
- el-Kayserî, Dâvûd (1382/1962). *Şerhu Fusûsu’l-hikem*. Tahk.. Ayetullah Hasan Hasan-zâde. Tahran: Bustan Kitab.
- en-Nîsâbü’rî, Ebû Abdillâh el-Hâkim (t.y.). *el-Müstedrek ale’s-Sahihayn*. Beyrût: Dâru’l-Ma’rife.
- Erdem, Hüsameddin (1990). *Panteizm ve Vahdet-i Vücûd Mukayesesi*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- er-Rûmî, Mevlânâ Celâluddîn (2004). *Mesnevî*. Haz. Adnan Karaismailoğlu. İstanbul: Yeni Şafak Yay.

- Ertuğrul, İsmail (1991). *Vahdet-i Vücûd ve İbn Arabî*. Haz. Mustafa Kara. İstanbul: İnsan Yay.
- es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân (1425/2004). *el-Câmiü's-sağîr*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- es-Suyûtî, Celâluddîn . (1414/1994). *Câmiü'l-ehâdîs: el-Câmiü's-sağîr ve zevâiduhu ve'l-câmiü'l-kebîr*. Beyrût: Dâru'l-Fikr.
- es-Suyûtî, Celâluddîn. *el-Bâhîr fî hükmî'n-Nebî bi'l-bâtın ve'z-Zâhir*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, Ak Ze 14/1.
- es-Sülemî, Ebu Abdurrahmân b. Hüseyin b. Mûsâ el-Ezdzî (1421/2001). *Hakâiku't-tefsîr*, Tahk. Seyid Umrân. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- eş-Şeybî, Kâmil Mustafa (1982). *es-Sıla beyne't-tasavvuf ve't-teşeyyu*. Beyrut.
- et-Taberânî, Ebû Kâsım (1405/1984). *Müsned*. Tahk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefî. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle.
- et-Taberânî, Ebû Kâsım Süleymân (1415/1994). *el-Mu'cemü'l-evsat*, Tahk. Târik b. İvedullah-Abdülmuhsin b. İbrâhîm. Kâhire: Dâru'l-Haremeyn.
- et-Taberî, Ebu Cafer (1420/2000). *Câmiü'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle.
- et-Tirmizî, Muhammed b. İsâ (1395/1975). *Sünen*. Tahk. Ahmed Muhammed Şakir ve diğeri. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- et-Tusterî, Sehl b. Abdullah (2007). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. Haz. Muhammed Bâsil Uyünü's-Sûd. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- ez-Zerkeşî, Bedruddîn Ebû Abdullah (1406/1986). *et-Tezkire fî'l-ehâdîsi'l-müştehire*. Tahk. Mustafa Abdülkadir. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Acîbe, Ahmed b. Muhammed b. Mehdî (1423/2002). *el-Bahrü'l-medîd*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Arabî, Muhyiddîn (2004). *Tedbirât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi*, Haz. Mustafa Tahralı. İstanbul: İz Yay.
- İbn Arabî, Muhyiddîn (2007). *Fusûsu'l-Hikem*. Ter. M. Nuri Gençosman. İstanbul: Ataç Yay.
- İbn Arabî, Muhyiddîn (ts.a). *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye.
- İbn Arabî, Muhyiddîn (ts.b). *Şeceretü'l-Kevn: Varlık Ağacı*. Çev. Vahdettin İnce. İstanbul: Kitsan Yay.
- İbn Arabî, Muhyiddîn, (2003). *et-Tedbirâtü'l-ilâhiyye fî islâhi memleketi'l-insâniyye*. Haz. Âsım İbrâhîm el-Keyyâlî. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Ebî Şeybe, Ebubekir Abdullah b. Muhammed (1427/2006). *Musannaf*. Tahk. Muhammed Avvâme. Dâru'l-Kible.

- İbn Hanbel, Ahmed (1420/1999). *Müsned*. Tahk. Şuayb el-Arnaûtî ve diğerleri. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Ebû Hâtem (1414/1993). *Sahîh*. Tahk. Şuayb Arnaûtî. Beyrût : Müessesetü'r-Risâle.
- İmâm Rabbânî, Ahmed Farûkî Serhendî (1977). *Mektubât-ı Rabbânî*. Ter. Abdulkadir Akçiçek. İstanbul: Merve Yay.
- Kıziler, Hamdi (2005). “Mevlânâ’ya Göre İnsan ve Değeri”, Ankara: *Tasavvuf*, 6: 473-481.
- Konuk, Ahmed Avni (2011). *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*. Haz. Mustafa Tahrallı-Selçuk Eraydın. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay.
- Küçük, Osman Nuri (2014). *Fusûsu'l-Hikem ve Mesnevî'de İnsan-ı Kâmil*. İstanbul: İnsan Yay..
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc (1992). *el-Câmiu's-Sahîh*. İstanbul: Çağrı Yay.
- Öztürk, Yaşar Nuri (1998). *Mevlânâ ve İnsan*. İstanbul: Yeni Boyut Yay.
- Türer, Osman (2011). *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*. İstanbul: Ataç Yay.
- Uysal, Muhittin (2001). *Tasavvuf Kültüründe Hadîs*. Konya: Yediveren Yay.
- Yıldırım, Ahmet (2000). *Tasavvufun Genel Öğretilerinin Hadîslerdeki Dayanakları*. Ankara: TDV. Yay.
- Yılmaz, H. Kamil (2004). *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Yay.
- Yüce, Abdulhakim (2005). “Tasavvufta İnsan-ı Kâmil ve Mevlâna”. Ankara: *Tasavvuf*, 14: 63-75.

